

Türkiye yasalarında demokrasi ve insan haklarının çerçevesi

Erik Siesby

1982 Anayasası

Bir anayasa tek başına çoğulcu demokratik bir toplum yaratamaz. Anayasa, kültürel gelenekler, politik durum ve o toplumdaki ekonomik ve askersek güç merkezlerinin davranımları gibi diğer birçok faktöre bağılı olarak demokrasinin gelişeceği yada gelişemeyeceği bir çerçeve oluşturur. Ancak bir anayasanın demokratik gelişme için daha uygun yada uygunsuz bir çerçeve olması söz konusu olabilir. Aşağıda bu bakış açısından hareketle Türkiye anayasanın niteliklerini değerlendirmek üzere kısa bir inceleme denemesi yapılmaktadır.

Çoğunlugun, kendi değer ve istemleri dışındakileri gözönüne almaksızın iradesini azınlıklara dayattığı bir ülke Batı medeniyetinin demokratik idealinden çok uzaktır. Gerçek bir demokrasi, karşıt görüşler taşıyan taraflar arasında belli bir karşılıklı saygıyla birlikte azınlıkların ve bireylerin haklarına saygıyı da gerektirir.

Son beş yılda demokratik gelişmenin/^{yasal} çerçevesini 1982 anayasası oluşturmuştur. Özgür seçimler yapılmış ve politik partilerin kurulmasının kısıtlanmasına karşın seçmenler değişik politik programları olan partiler arasında seçim yapma olanağına sahip olmuşlardır.

Ancak Türkiye parlamentosu anayasanın bazı maddelerinin demokratik gelişmenin devamı için ciddi engeller oluşturduğunu fark etmiştir.

Türk parlamentosunun bu yılın 17 Mayısında benimsediği 1982 Anayasasındaki dört değişiklik, yeni ve belli ölçüde daha liberal bir ruhu yansıtmakta ve geleceğe yönelik umut vermektedir.

Değişikliklerden biri eski politik liderlerin ve bazı diğer politikacıların politika yapmasını önleyen geçici 4. maddenin kaldırılmasıdır. Bu değişiklik 6 Eylül tarihli referandumda

hükümetin radyo ve televizyondan halkı değişikliğe karşı oy kullanmaya çağırmasına karşın gerekli çoğunluğun desteğini almıştır.

Diğer bir değişiklik, anayasayı değişiklikleri prosedürünü değiştirerek gelecek değişiklikleri kolaylaştırmaktadır. Buna göre, eğer değişiklik cumhurbaşkanı ve referandumla onaylanıyorsa parlamentoda üçteiki yerine beşteüçlük çoğunluk yeterli olmaktadır. Bu değişiklikte 6 Eylül halk oylamasında gerekli onayı almıştır.

Ayrıca, seçmen yaşı 21 den 19'a indirilmiş ve parlamentodaki üye sayısı 400 den 450 ye çıkarılmıştır.

Gerek/^{Türkiyede}sağlıklı bir demokratik gelişme gerekse insan hakları açısından mevcut anayasanın belli yönlerinin değiştirileceği umulur.

Bu anayasanın, 12 Eylül 1980 tarihinde Türkiyenin yaşamının sorunlu bir döneminde iktidara el koyan generallerin görüşlerini temsil ettiği unutulmamalıdır. Anayasanın bazı maddeleri görünüşte aydınlara ve halk hareketlerine karşı tipik askeri önyargıları yansıtmaktadır. Böylece 69. madde, yalnız hakim ve savcılarının değil, yüksek öğrenim kurumlarındaki öğretim üyelerinin, Yüksek öğrenim konseyi üyelerinin, resmi kurum ve organların memur niteliğindeki çalışanlarının, yaptıkları işin mahiyeti nedeniyle işçi sayılmayan diğer kamu görevlilerinin, öğrencilerin ve silahlı kuvvetler mensuplarının da politik partilere üye olmalarını yasaklamaktadır. 76. maddeye göre aynı gruplar, görevlerinden istifa etmedikleri takdirde seçimlere katılmaya parlamento üyesi de olamayacaklardır.

Anayasada daha da ciddi olan maddeler, şimdiki hükümete göre 14. maddede belirtilen eylemlerden dolayı mahkum olanların affını önleyenlerdir. Aşağıda gösterileceği üzere, 12 Eylül 1980'den sonra çok sayıda aydın, eylemlerin gerçekleştiği tarihteki ceza yasası yorumlarına göre bunlar cezaya neden olmasına rağmen, böylesi eylemler dolayısıyla mahkum edilmişlerdir.

Türk kamu sektöründe çalışan binlerce kişi sıkıyönetim dönemin-

de (1402 no.lu yasa) sıkı yönetim komutanlarının emirleriyle görevlerinden atılmışlardır. Bunların arasında yaklaşık 1000' den fazla öğretmen sayısı bulunmaktadır. İşten çıkarmalar gizlice, hiçbir gerekçe gösterilmeden yapılmış ve gerekli prosedür uygulanmamıştır. Bu kişilerin sıkıyönetimin sona ermesinden sonra bile kamu sektöründe çalıştırılmaları yasaklanmıştır. Böylece bunlar, hukuki bir yargı, temyiz olmadan, sıkıyönetim yasası dışında hiçbir yasanın verdiği yetkiye dayanmadan cezalandırılmışlardır.

Halk hareketlerine karşı askeri önyargı, dernek kurman haklarına dar kısıtlamalar getiren 33. maddede yansımaktadır. Böylece, örneğin, dernekler "politik hedefe yönelik olmayacak ve politik faaliyet yürütmeyeceklerdir". 1986 yılında Türk Tabipler Birliği doktorların idam cezalarının uygulanması aleyhinde bir açıklamada bulunduğu zaman, savcı derneğin politik bir açıklamada bulunarak yasayı çiğnediği iddiasıyla kovuşturma başlatmıştır! Tabipler Birliğinin kısa süre önce beraat etmiş olması sevindiricidir. Eger kelimesi kelimesine yorumlanırsa 33. madde, amacı çevre korunması yada kadınların kurtuluşu yada çocuklara kötü davranılmasını engellemek olan derneklerin yasaklanmasında kullanılabilir. Böylesi dernekler açıkça politik hedefler gütmektedirler ve Batı demokrasilerinde önemli demokratik işlevleri bulunmaktadır.

Etnik azınlıklar

Anayasanın bir dizi maddesi etnik azınlıkların statüleriyle ilgili olarak yorumlanabilir. Örneğin 10. madde, dili, ırkı, rengi, cinsi, politik görüşü, felsefi inancı, dini, mezhebi ve diğer statüsü ne olursa olsun herkesin yasa karşısında eşit olduğunu belirtmektedir. 14. madde de anayasanın içerdiği hak ve özgürlüklerin, dil nedeniyle ayırımlar yapmak amacıyla kullanılmasını kesinlikle reddetmektedir.

Buna karşın 26. maddede "yasayla yasaklanmış hiçbir dilin fikirlerin ifade ve yaygınlaştırılmasında kullanılmayacağı" getirilmektedir. Herhangi bir yanlış anlamayı önlemek için 28. maddede, "yasayla yasaklanmış bir dilde hiçbir yayın yapılamayacağı" belirtilmektedir. (Ayrıca dil eğitimiyle ilgili 42. maddeye bakın.)

Bu yasak, 19 Ekim 1983 tarihli 2932 sayılı yasa (Resmi Gazete, 22 Ekim 1983) Türkçe dışındaki dillerdeki yayınlara ilişkin 2932 sayılı yasa da bulunmaktadır. Bu yasanın 2. maddesine göre: "Türkiye devletinin tanıdığı devletlerin ilk resmi dili olan diller dışındaki dillerde düşünce ifade etmek ve yayınlamak ve yaygınlaştırmak yasaktır". Türkiyenin taraf olduğu uluslararası anlaşmalar dolayısıyla ve eğitimsel ve bilimsel nedenlerle istisnalar yapılabilir.

Türkiyede Kürtlere ve Bulgaristanda etnik Türklere nasıl davranıldığını bilmeyen bir okuyucu hayrete düşecektir. Bir dilin yasayla yasaklanması için ne gibi bir neden olabilir? Bunun yanıtı, gerek Türk gerekse Bulgar resmi politikalarının homojen bir ulusal nüfus yaratmayı hedeflemeleri ve her iki ülkede de zorunlu asimilasyonun bu amaca ulaşmak için etkin bir yöntem olarak kabul edilmesidir. Bu politikalar Batı demokrasilerinin temel ideolojisine ters düşmekte ve Helsinki anlaşmalarının, "topraklarında ulusal azınlıklar bulunan devletler böylesi azınlıklardan olan kişilerin yasa karşısında eşitliği hakkına saygı gösterecekler, onlara insan hakları ve temel özgürlüklerden yararlanmaları için tam olanak sağlayacaklar ve böylece onların bu alandaki yasa çıkarlarını koruyacaklardır", yolundaki açık hükmünü ihlal etmektedirler. Çocukken öğrendiği dili, ana dilini konuşmasına, yazmasına ve okumasına izin verilmeyen ve yalnızca yabancı bir dili konuşmaya zorlanan bir insan ciddi şekilde özürlü hale gelebilir ve kendisinin "insan haklarından yararlanmak için tam olanağa sahip olduğu" söylenemez.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 14. maddesi, konvansiyonda belirtilen hakların, cins, ırk, renk, dil, din, politik yada diğer görüşler, ulusal ve sosyal köken, ulusal bir azınlığa mensup olmak, mülkiyet, doğuş ve diğer statü ne olursa olsun ayırım yapılmadan kullanılacağını getirmektedir. 14. madde ayırımları önleyerek bu azınlıkları korumayı hedeflemektedir. Buradan bu azınlıkların yaşama haklarının olduğu sonucu da açıkça çıkmaktadır. Dolayısıyla Kürtçe dilini yasaklayan Türkiye yasaları Avrupa Konvansiyonunun 14. maddesini ihlal etmektedir.

Kürtçe dilinin yasaklanması ayrıca 24.7.1923 tarihli Lozan an-

laşmasının 39. maddesini de ihlal etmektedir. Anlaşmanın azınlıkların haklarının korunmasıyla ilgili bölümüne dahil olan 39. madde şunu öngörmektedir: "Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk vatandaşları da Müslümanlarla aynı yurttaşlık ve politik haklardan yararlanacaklardır.

Din farkı gözetmeksizin bütün Türkiye sakinleri yasa karşısında eşit olacaklardır.

Din, mezhep ve inanç farklılıkları dolayısıyla herhangi bir Türk vatandaşına karşı kamu alanında çalışmak, kamusal işlevler ve onurlar yada meslek ve zanaat icraatı gibi yurttaşlık yada politik haklardan yararlanmak konusunda önyargılı davranılmayacaktır.

Hiçbir Türk vatandaşına özel konuşmalarında, ticaretle, dinde, basında yada her türden yayınlarda yada umumi toplantılarda herhangi bir dili özgürce kullanmasında hiçbir kısıtlama getirilmeyecektir.

Resmi bir dilin olmasına rağmen, Türkçe konuşmayan Türk vatandaşlarına mahkemelerde sözlü olarak kendi dillerinin kullanılması için gerekli kolaylıklar sağlanacaktır." (Altı raportör tarafından çizilmiştir.)

Türk yasa koyucular görüşüne göre Lozan Anlaşmasının azınlıkları koruyan hükümlerini ancak Müslüman olmayan azınlıklar için geçerli olarak yorumlamışlardır. Bu yorum ne 39. maddenin son iki paragrafının ne de 38. maddenin 1. paragrafının lafzına uygundur: "Türk hükümeti, doğuş, ulus, dil, ırk ve din farkı gözetmeksizin tüm Türkiye vatandaşlarının hayat ve özgürlüklerinin tamamiyle güvence altına alınmasını yükümlenir."

Türkiyede bugün fiilen Kürtçe diline karşı uygulanan yasak Türkiyenin taraf olduğu anlaşmaların bir ihlalidir. Dolayısıyla böylesi anlaşmalar konusunda bir rezervasyon getiren yukarıda sözü edilen "Türkçe dışındaki dillerdeki yayınlara ilişkin" Türk yasasına da ters düşmektedir.

İnsan hakları

Anayasanın insan haklarına ilişkin hükümleri ile İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve Avrupa İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri Koruma Sözleşmesinin muadil hükümlerinin karşılaştırılması, Türkiye anayasasındaki insan haklarına ilişkin hükümlerin Türkiye'nin de taraf olduğu insan haklarına ilişkin bu iki belgeye uygun olamayacak kadar kısıtlayıcı olduğu görülmektedir.

Anayasanın insan haklarına ilişkin hükümlerinden bazıları, Türkiye'nin uluslararası yükümlülükleriyle kesinlikle uyuşmayacak biçimde özellikle kısıtlayıcıdır. Örneğin seyahat ve ikamet özgürlüğüyle ilgili 23. madde, bir vatandaşın ülkeyi terketme özgürlüğünün, "ulusal ekonomik durum, yurttaşlık yükümlülükleri yada adli kovuşturma yada soruşturma nedeniyle" engellenebileceğini hükmetmektedir. Gerçekte 300.000 den fazla yurttaş ülkeden dışarı çıkma izni verilmemiş bulunmaktadır.

23. madde ve pasaport yasası İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin 13. maddesi(2) ile bağdaşmamaktadır: "Herkesin kendi ülkesi dahil her ülkeyi terketme ve kendi ülkesine dönme hakkı vardır". Ülkelerine dönme hakkı yalnızca Türkiyeli mültecilere reddedilmiş de değildir. Yurtdışında yaşayan küçük çocuklara Türkiyedeki aileleriyle biraraya gelme hakkının reddedildiği vakalar da bulunmaktadır. Bu, Helsinki sözleşmelerindeki ailelerin birleştirilmesi ilkesinin açık bir ihlalidir.

Tek tek insan haklarına ilişkin özel kısıtlamalardan daha da önemlisi, anayasanın 13 - 14. maddeleriyle insan haklarına getirilen genel kısıtlamalardır.

Bu üç madde belirli koşullarda tüm insan haklarının kısıtlanmasına izin vermektedir. Bu durum, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin, savaş ve olağanüstü durumlarda Sözleşmeden istisnalara izin veren, ama 2. maddenin (yaşama hakkı), 36. maddenin (işkence ve insanlık dışı yada alçaltıcı muamele ve cezaların yasaklanması) ve 4. maddenin (zorunlu çalışma yasağı) hiçbir şekilde askıya alınamayacağını belirten 15. maddesi ile açık çelişki içindedir.

Anayasanın 13. maddesi, insan haklarının "devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, ulusal egemenliğin, Cumhuriyetin, milli güvenliğin, kamu düzenininin, genel asayişin, kamu yararının, genel ahlakın, genel sağlığın korunması amacıyla" yasayla sınırlandırılabilceğini öngörmektedir.

Seçilen yoruma göre bu madde insan haklarını, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin izin verdiğinden daha büyük ölçüde sınırlandırmak için kullanılabilir. 13. maddenin ikinci paragrafı genel ve özel insan hakları sınırlamalarının "demokrasinin gereklerine aykırı olamayacağına" hükmetmektedir. Türk makamlarının, Türkiye'nin Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini imzalayarak üstlendikleri yükümlülüklerin "demokrasinin gerekleri" ile aynı anlamı taşıdığını kabul edecekleri umulur. Ancak, Türk mahkemelerinin anayasanın insan haklarına ilişkin hükümlerini bunun mimarlarının amaçlarına uygun olarak kısıtlayıcı yönde yorumlamalarını daha gerçekçi bir olasılıktır.

14. madde muhtemelen anayasada insan hakları konusunda en kaygı verici sınırlandırmayı getirmektedir. Bu madde, anayasadaki hiçbir hak ve özgürlüğün, "bir sınıfın diğer sınıflar üstünde egemenliğini sağlamak ..amacıyla kullanılamayacağını" hükmüne bağlamaktadır. Altı çizili sözcükler, Türk Ceza Yasasının, 12 Eylül 1980 darbesinden sonra askeri mahkemelerce şiddeti savunmayan politik partilerin yönetici ve üyelerini, gazetecileri ve yazarları cezalandırmak için yaygın biçimde kullanılan 141. maddesinin lafzını anımsatmaktadır. Eger anayasanın 14. maddesinin altı çizili sözcükleri, askeri mahkemelerin TCK'nın 141. maddesini yorumladığı biçimde yorumlanırsa, bu ülkede politik özgürlüklerin çok ciddi kısıtlanması anlamına gelecektir. Öte yandan böyle bir yorum, askeri mahkemelerin adaletsiz kurbanı olan binlerce kişinin sonb erece gerekli rehabilitasyonuna da bir engel oluşturacaktır, çünkü anayasanın 87. maddesi "anayasanın 14. maddesinde belirtilen suçlardan hüküm giymiş kişilerin" hiçbir şekilde af yada bağışlamalardan yararlanamayacaklarını öngörmektedir. (Cumhurbaşkanının bağışlama yetkisi 104. maddede uyarınca kronik hastalıklar, sakatlık yada yaşlılıkla sınırlandırılmış bulunmaktadır.)

15. madde insan haklarının "uluslararası hukuktan doğan yükümlülüklerin ihlal edilmemesi kaydıyla", savaş ve seferberlikte, sıkıyönetimde yada olağanüstü halde askıya alınmasına izin vermektedir. Bu kayıt, Türk hukukunu bu maddeyi Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine uygun olarak yorumlamaya teşvik etmelidir, özellikle de Türkiye'nin bireylerin insan hakları ihlallerinde Avrupa İnsan Hakları Komisyonuna şikayet hakkını tanıdığını gözönünde bulundurarak.

Ama yine Türk mahkemelerinin anayasanın insan hakları hükümlerini, mimarlarının düşündüğü ruhta çok kısıtli bir anlamda yorumlamaya devam etmeleri daha büyük bir ihtimaldir.

Anayasanın 176. maddesine göre "bu anayasanın dayandığı temel görüş ve ilkeleri belirten başlangıç kısmının anayasaya metnine dahil" olması dikkate alınması gereken bir noktadır. Başlangıç bölümünde "Türkiyenin ulusal çıkarlarına karşıt düşünce ve görüşlere hiçbir korunma sağlanmayacağı" ibaresi bulunmaktadır. Bu sözcükler, 12 Eylül 1980 darbesinden bu yana Türkiyede adli uygulamalara karşı Batı demokrasilerince yöneltilen suçlamaları doğrulamaktadır. Adli sistem yalnızca şiddet yada diğer kendi içinde yasadışı araçlara başvuran yada bunları savunan politik faaliyetler değil, ama politik görüş, düşünce ve ifadelere karşı da kullanılmıştır. Böylesi düşünce ve görüşler doğal olarak yok olmayacak, ama yeraltına çekilecek ve ilerki bir tarihte ülkenin istikrarı için, çeşitli ideolojiler arasındaki mücadelenin açıkta süregitmesinden daha büyük bir tehlike oluşturacaktır.

Cumhurbaşkanı Eyren'den şu sert askeri alıntı yapılmıştır:

"Bu anayasanın amacı bireyleri devlete karşı korumak değildir. Anayasa devleti bireylere karşı korur."

Bu raporun yazarı, anayasanın bundan daha iyi bir tanımlamasını düşünmemektedir.

Ceza Yasası

Türk Ceza Yasası, Türkiyenin sosyal sistemine yönelik eleştirileri boğmak ve politik hareketleri ezmek için kullanılabilecek ve kullanılmış olan bir dizi hüküm içermektedir.

159 ve 140.maddeler, Türkiyenin ve kurumlarının belirsiz olarak tanımlanmış bazı eleştirilerini suç sayarak ifade özgürlüğünü tehdit etmektedirler.

159. maddeye (1) göre, "Türk halkını, Cumhuriyeti, Büyük Millet Meclisini yada devletin hükümetini yada ordusunu yada güvenlik kuvvetlerini yada yargı makamlarının ^{+Üzel} kişiliklerini tahkir eden yada karalayanlar yada Büyük Millet Meclisinin yasallığı konusunda şüphe uyandırabilecek saldırgan eylemlere girişenler bir ile altı yıl arası hapisle cezalandırılacaklardır".

Eger karalama yada tahkir eylemleri bir Türk tarafından yabancı bir ülkede işlenilirse ceza 159. maddenin 4. paragrafına göre en az üçte bir artırılacaktır.

140. maddeye göre: "Yabancı bir ülkede, devletin yabancı ülkelerdeki şöhret ve kredisini zarara uğratacak biçimde yanlış, kötü niyetli yada abartılmış şayialar yada haberler yayınlayan yada ulusal çıkarlara zararlı faaliyet yürüten bir vatandaş beş yıldan az olmamak üzere ağır hapis cezasıyla cezalandırılacaktır".

Türkiyede iktidarda bulunanların kendi şöhretlerini eleştiricilerini suçlayarak korumayı gerekli bulmaları acınacak olduğu kadar açıklayıcı bir tutumdur. Bunun sonucu, kaçınılmaz olarak muhalefet ve eleştirilerin yeraltına çekilmesi olacaktır.

141. maddeye göre, "bir sosyal sınıfın diğer sosyal sınıflar üstünde egemenliğini kurmak yada bir sosyal sınıfları yoketmek yada ülkedeki kurulu temel ekonomik yada sosyal düzenleri devirmek amacıyla herhangi bir biçimde ve isimde örgüt kurmaya teşebbüs eden yada kuran yada bunların faaliyetlerini düzenleyen

yada idare eden yada bu konularda yol gösteren" bir kişi sekiz ile onbeş yıl arasında ağır hapisle cezalandırılacaktır.

142. maddeye göre aynı politik amaçlarla propaganda yapmanın cezası beş ile on yıl arası ağır hapistir.

Bu hükümler İtalyan Ceza Yasasından esinlenen 1930'ların Türk Ceza Yasasından kaynaklanmaktadır. 1950 yılında 141. madde değiştirilerek uygulanma alanı genişletilmiştir. 1950'lerde bu hüküm solcu politik faaliyetleri bastırmak için yaygın biçimde kullanılmıştır.

1961 Anayasasıyla başlayıp 12 Eylül 1980'de sona eren liberal dönemde bu faaliyetler ancak şiddet içermeleri yada şiddet yada diğer kendi içinde yasadışı yollar önermeleri halinde cezaya layık görülmüşlerdir.

Eylül 1980'deki askeri darbeden sonra bu maddeler geniş bir yoruma tabi tutulmuşlardır. Bu yeni yorumun geriye dönük uygulanması sonucunda, liberal dönemde kurulan ve faaliyetleri darbe sırasında sona eren bazı örgütlerin yöneticileri, bu şiddeti savunmayan örgüt ve faaliyetlerin örgütlerin kurulduğu ve faaliyetlerin yer aldığı tarihlerde bunlar suç teşkil etmediği halde, 141 ve 142. maddelere göre hüküm giymişlerdir. Bunun iyi bilinen örnekleri arasında Barış Derneği, DİSK, TÖB-DER ve TİKP, TIP ve TSİP adlı politik partileri hakkında açılan davalar bulunmaktadır. Ayrıca birçok gazeteci ve yazar da, hiçbir Batı Avrupa demokrasisinde suç sayılmayacak yazıları için ağır hapis cezaları yemişlerdir.

Askeri darbeden sonra 141 ve 142. maddelerin yorumunun değiştiği Ankara Sıkıyönetim Mahkemesindeki TİKP yargılanması sırasında meydana gelen aşağıdaki örnekle kanıtlanmaktadır. Sanıklardan bazıları 1977 yılında "Aydınlık dergisindeki (daha sonra TİKP'in yayın organı haline gelen dergi) yazılarıyla 141. maddeyi ihlal ettiklerinden dolayı yargılanmış ve beraat etmişlerdir. Mahkemede savcı TİKP'in yönetici ve üyeleri için aynı malzemeleri kullandığında savunma makamı bu malzemelerin sanıkları karşı kullanılmasının "ne bis in idem" ilkesini ihlal olacağını söyle-

yerek itiraz etmiştir. Savunma avukatı Ali Kalan'a göre savcı bunu kabul etmiştir: "Beraat etmişlerdir - ama bu karar 141. maddenin şimdiki yorumuna uymamaktadır."

Ceza yasasındaki böylesi hükümlerin yeni ve daha sert yorumlarının geriye dönük uygulanması, Evrensel İnsan Hakları Beyannamesinin 11. maddesinin (2) ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 7. maddesinin olduğu kadar Türkiye Anayasasının 34. maddesinin de kaba bir ihlalidir. Bunun sonucunda çok sayıda Türk aydını, yazar, gazeteci, sanatçı, yayıncı, doktor, avukat, sendikacı ve politikacı, ülkenin seçkin aydınlarının önemli bir kesimi yıllarca hapiste yatmak zorunda kalmışlardır. Bunların bir çoğunun, bazı koşullarda cezalarının azaltılmasını getiren yeni yasaya göre şimdi serbest olmalarına rağmen, daha birkaç yıl politik ve sivil haklarından yoksun kalacaklardır. Türk parlamentosuna seçilemeyeceklerdir. Birçoğu doktorluk yada avukatlık mesleklerini icra etme hakkından yoksun kalacak ve kamu hizmetlerinde çalışamayacaklardır. Böylesi kişiler ancak istisnai durumda pasaport alabileceklerdir.

Bu kişilerin suçlandığı yada hüküm giydigi faaliyetler, Batı Avrupa ülkelerinde anlaşıldığı gibi şiddet yada diğer kriminal faaliyetler değil, politik görüşlerin yada dini inançların ifade edilmesi yada böylesi görüş ve inançlarında doğrultusunda çalışacak örgütlerin kurulmasıdır. Böylesi faaliyetlerin suçlanması Evrensel İnsan Hakları Beyannamesinin 19. maddesi ile Avrupa İnsan Hak ve Özgürlükleri Sözleşmesinin 10. maddesini ihlal etmektedir. Bu nedenle ülkede demokratik yaşamı normalleştirmek için bu kişilerin en azından affedilmesi gerekmektedir. Bunların çoğu ise beraat ettirilmelerini ve çektikleri haksızlıklara karşılık tazminat almayı talep edeceklerdir.

Ceza hukukuna ilişkin görüşler

Türk ceza hukuku yasaları Alman "Strafprozessordnung" model alınarak hazırlanmasına rağmen, pratikte oldukça farklı işlemektedir. Anayasanın 19. maddesine göre tutuklanan yada gözaltına alınan kişilerin 48 saat içinde yada toplu suçlar durumunda 15 gün içinde mahkeme önüne çıkarılması gerekmektedir. Bu süre

olağanüstü hal, sıkıyönetim yada savaş dönemlerinde uzatılabilir.

Gerek Ankara gerekse İstanbul bölgeleri olağanüstü hal durumunda olduklarından ve politik suçlar normal olarak "toplu suç" sayıldıklarından, böylesi durumlarda tutukluların mahkeme önüne ancak 30 gün sonra çıkarılmaları normaldir. Bu süre içinde ne yakınlarının ne de savunma avukatlarının tutukluları ziyaret etmelerine izin verilmekte ve genellikle yakınları tutuklamadan bilgilendirilmemektedir.

Tutuklunun polisin elinde olduğu dönem hukuki yardıma en çok gereksinimi olan dönemdir. Türk avukatların ceza hukuku yasasının 136. maddesinin, suçlanan kişilere hukuki yardım hakkı tanıdığını iddia etmelerine karşın, polis avukatların polis sorgulaması sırasında hazır bulunma hakkını sürekli reddetmiştir. Savcı resmi bir suçlamada bulununcaya kadar sanıkların hukuki yardım alma olanakları bulunmamaktadır.

Sağlam belgelere dayanan birçok rapora göre karakollarda özellikle polis sorgulaması sırasında yaygın ve sistematik işkence yapılmaktadır. Bu nedenle tutukluların polis tarafından gözaltında bulunduruldukları sürede ve özellikle polis sorgusu sırasında hukuki yardım alabilmeleri azami önem taşımaktadır. Bu koşullarda tutuklunun hukuki yardım hakkının reddedilmesi Avrupa sözleşmesinin 6. maddesinin ihlalidir.

Gerçekte işkence kullanımı Türk mahkemelerince de desteklenmektedir. Türk yüksek mahkemeleri, başka kanıtlarla desteklendikleri takdirde işkenceyle alınan ifade ve itirafların kabul edilebilir kanıt olduğu yolunda kararlar vermişlerdir.

Türk makamları resmen, işkencenin ancak arasına meydana geldiğini ve işkencecilerin kovuşturulup cezalandırıldıklarını iddia etmektedirler.

Ancak Türk hükümeti işkenceye karşı en etkin önlemi, yani polis tarafından gözaltına alınan herkese özellikle polis sorgulaması sırasında kendi seçeceği hukuki yardım hakkının tanınmasını ve işkenceyle alınan itiraf ve ifadelerin Türk mahkemelerinde geçersiz sayılmasını benimsememişlerdir. Hükümet böylece Avrupa Sözleşmesinin 3. maddesinin ve Evrensel İnsan Hakları Beyannamesinin 5. maddesinin kaba bir ihlali olan işkencenin sürekli uygulanmasından kendisini manen sorumlu hale getirmiştir.

Vatandaşlıktan çıkarılma

13 Şubat 1981 tarihinde, beş generalden oluşan milli güvenlik konseyi 2382 no.lu bir kararname yayınladı. Buna göre yurtdışından Türkiye Cumhuriyetinin güvenliğini tehdit eden yada Türkiye'yi terkederek böylesi cezalardan kaçan kişiler yurttaşlık haklarından yoksun bırakılabileceklerdi.

Türk vatandaşlık yasasında yapılan 21 Mart 1981 tarihli değişik-lik, Türkiye Cumhuriyetinin güvenliğine karşı suçların, ceza yasasının 54-62 ve 125-163. maddeleri ile askeri ceza yasasının bazı maddeleri olduğu hükmünü getirdi.

Bu rapordan görüleceği üzere askeri mahkemelerce suç mahiyetinde politik faaliyetler olarak yorumlanan bu maddeler, hiçbir şekilde şiddet yada diğer kendi başına yasadışı yolları içermeyen ifade ve düşüncelerle ilgili faaliyetleri kapsamaktadırlar.

Birçok Türkiyeli mülteci, ülkeye dönerek baskıya uğramayı reddettikleri için yurttaşlık haklarından yoksun bırakılmışlardır. İnsan hakları sözleşmelerine aykırı haksız hükümlere karşı çıkarılacaklarından endişe edenlerin yada döndüklerinde işkence ve aşağılayıcı cezalarla karşılaşmayı bekleyenlerin, dönmeyi reddetmek için geçerli gerekçeleri bulunmaktadır. Bu kişilerin Türk vatandaşlığından çıkarmak Evrensel İnsan Hakları Beyannamesinin 15. maddesini (2) çiğnemek demektir.

ifade özgürlüğü

Son zamanlarda Türk basını büyük bir açıksözlülükle hareket etmektedir. Cumhuriyet gibi bir gazeteyi yada "Nokta", "YeniGündem", "İkibin'e doğru" gibi haftalık dergileri okumak, oldukça geniş bir ifade özgürlüğü ~~öz~~ nemi verebilir. Ancak bu, yasaların liberal olmasından kaynaklanmamaktadır. Tersine basın yasaları ve ceza yasasındaki çeşitli maddeler yöneticilere, hem gazeteci ve yazı işleri müdürlerini cezalandırarak hem de yayınları engelleyerek basını kontrol etme yetkisi sağlamaktadır. İzlenebilen büyük ölçüde basın özgürlüğünün nedeni yazarların ve yazı işleri müdürlerinin çok büyük cesaretleridir. Ceza yasası sürekli bir tehdittir. Birkaç örnek gazetecilerin hangi koşullarda çalıştığını kanıtlayacaktır.

"İkibin'e Doğru" nun 3. sayısı, Cumhurbaşkanı Evrenin'in kızlarının 2 milyon TL. gibi gülünç derecede düşük bir fiyata satın aldıkları iki lüks daireye ilişkin bir yazı içeriyordu. Dairelerin o tarihteki tahmini değerleri 400-600 milyon arasındaydı. Katlar kızların adına kayıtlıydı ve cumhurbaşkanının adı geçmiyordu.

Derginin sorumlu yazı işleri müdürü ceza yasasının aşağıda belirtilen 158. maddesinin 2. ve 3. fıkraları uyarınca cumhurbaşkanına hakarettten hüküm giyerek 1 yıl 4 ay hapis cezasına çarptırıldı:

"Gıyabında Türkiye Cumhurbaşkanı aleyhinde saldırgan bir dil kullananlar bir ile üç yıl arası hapisle cezalandırılırlar. Saldırı Türkiye Cumhurbaşkanının adı kullanılmadan ima yoluyla yada zimnen yapıldığı takdirde, saldırının Türkiye Cumhurbaşkanının kişiliğine yöneltildiğine dair şüpheye mahal bırakmayacak zimni kanıt olması kaydıyla, saldırı doğrudan Cumhurbaşkanına yapılmış sayılacaktır."

Aynı derginin 8. sayısı, Kemal Atatürk'ün daha sonra 1930 yılında yayınlanan yeni bir Türk tarih kitabına el yazısıyla yaptığı yorumları içeriyordu. Bu alıntılar Atatürk'ün agnostik görüşlerini gösteriyordu. Alıntılarının doğruluğu tartışılmadığı halde, sorumlu yazı işleri müdürü, savcıya göre ceza yasasının 142/3.

maddesi uyarınca cezayı mucip görülen "halkın dini duygularını zayıflatmak" iddiasıyla kovuşturmaya ugradı.

Alıntılara ilişkin olarak yazdığı bir başyazıda Dogu Perinçek Kemal Atatürk'ten Türkiye yöneticileri için hem bir put hem de yük olarak söz etti. Perinçek de "halkın gözünde Kemal Atatürk'ün değerini düşürmek" iddiasıyla 142/3'den kovuşturmaya ugradı. Savcı ayrıca 5816 no.lu "Atatürk'ü koruma yasası"nın 1/1 ve 2/1 maddelerinin de ihlal edildiğini iddia etti.

Derginin 35. sayısı hiçbir yorum yapmadan 1923 tarihli bir protokol yayınladı. Burada Kemal Atatürk'ün sekreteri, Atatürk'ün güney doğu bölgesindeki Kürtlere otonomi verme planlarını açıkladığı konuşmasını anlatıyordu.

Bu sayıya basımevinde el konularak yazı işleri müdürü hakkında kovuşturma başlatıldı.

1983 yılında yapılan değişikliklerle basın yasası savcılığa basılı malzemelerin dağıtımını engelleme yetkisi vermektedir. "İkibin'e doğru", doğrudan basımevinden el konulan ilk yayın olma onuruna erişiyordu.

Güvenlik soruşturması

Türk makamlarının yürüttüğü "beyin kontrolü" nun bir diğer örneği de güvenlik soruşturması talebidir.

Kamu sektöründe çalışabilmek için (hakimler, devlet memurları, öğretmenler, temizlikçiler, vb.) MİT'in güvenlik soruşturmasından geçmek zorunludur. Hükümet özel şirketlere kendi çalışanlarından da bu biçimde kontrol edilmeyi talep etmelerini önermektedir.

Bu nedenle birçok banka ve sanayi şirketi de ancak güvenlik soruşturmasından geçmiş kişileri çalıştıracaklardır. Binden fazla insan "ideolojik şüpheli" oldukları gerekçesiyle güvenlik soruşturmasından geçememişlerdir.

Af

1982 yılında Avrupa İnsan Hakları Komisyonuna Türkiye aleyhin-

de başvuruda bulunan beş ülke, Fransa, Norveç, Danimarka, İsveç ve Hollanda, 1985'in Aralık ayında bir anlaşmaya vardılar. Buna göre Türk hükümeti şunu deklare ediyordu:

"Af sorununa gelince:

Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Türkiye hükümeti af sorunuyla ilgilenmektedir. Türk hükümeti, Türkiye anayasası çerçevesinde, af yada benzeri hafifletici önlemlerin alınması amacıyla çalışmalara başlamıştır. Önümüzdeki aylarda Türkiye anayasasının 88. maddesindeki girişimler konusunun parlamentoda tartışılması beklenmektedir. Türk hükümeti Komisyonu bu konudaki gelişmelerden bilgilendirecektir."

Şu ana kadar Türk hükümeti, 1982 anayasasının 14. maddede sözü edilen suçların affına izin vermediğini ileri sürerek, şiddete dayanmayan politik faaliyetlerden mahkum olanların affı yada bağışlanması doğrultusunda hiç bir adım atmamıştır. Beş müracaatçı ülkeye Türk hükümetinin yukarıdaki açıklamasıyla yanlış bir izlenim verdiği görülmektedir.

1982 Anayasasının, 12 Eylül 1980'den önce gerçekleştirilmiş faaliyetler dolayısıyla afftan yararlanmasını önleyen hükümlerinin uygulanması, bir suç yasası hükmünün kişilerin aleyhine makabline şamil olarak uygulanmasının bir diğer örneğidir.

Ceza yasasının 1980'deki askeri darbeden sonra mahkemelerce sertleştirilmiş yorumunun geriye dönük uygulanmasıyla doğan adaletsizlikler, kısmen, sözkonusu maddelerin iptaliyle yada bu maddelerin 1980'deki darbeye kadar geçerli olan yoruma uyacak biçimde değiştirilmesiyle telafi edilebilir. Ayrıca bu adaletsizliklerin kurbanlarının maddi ve manevi acıları için tazmin edilmeleri de gerekir.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve Avrupa İnsan Hak ve Özgürlükleri Sözleşmesine aykırı olarak hüküm giyen insanların sayısı binlere ulaşmaktadır.

Kapsamlı bir af zorunludur.